

Гендерне насильство (сексизм, булінг) у школі: різноманіття форм прояву

Майбутньому вчителіві необхідно знати та розрізняти такі поняття як «насильство» і «булінг». Допомогу у данному питанні також може надати навчально-методичний посібник «Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект», який був виданий за участі МОН України та під керівництвом директорки департаменту профілактики, освіти і медіації громадської організації «Ла Страда – Україна» (надалі – ГО «Ла Страда – Україна»), медіаторки В. Л. Андрєєнкової. Посібник містить у словнику термінів наступні визначення понять «булінг» і «насильство»:

1) булінг – (англ. bully – залякувати, цькувати, задирати) – прояв агресії з подальшим залякуванням особистості й формуванням можливості її повного підпорядкування собі та своїм інтересам;

2) насильство – застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір.

У другому методичному посібнику, що став продовженням системного підходу МОН України, державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», ГО «Ла Страда-Україна» та дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) до розбудови безпечного освітнього середовища наявні наступні визначення насильства:

1) Насильство – це застосування силових методів, або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір.

2) Насильство – це фізична, психологічна, сексуальна або інша дія чи комбінація цих дій однієї особи над іншою, що порушує гарантоване Конституцією України право громадянина на особисту недоторканість.

3) Насильство – це навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення у розвитку або різного роду збиток (ВООЗ).

Приведемо деякі з них.

Формами психологічного насильства пропонується вважати:

- словесні образи, погрози вбивством;
- погрози завдання каліцтва, травм, побиття;
- приниження;
- переслідування;
- залякування;
- пошкодження, псування або приховування особистих речей, предметів,

прикрас тощо.

Наголошується, що фізичне насильство може мати такі форми:

- штовхання, хапання, ляпаси;
- побиття, стусани, укуси;
- викручування рук;
- смикання волосся;
- спроби придушення;
- заподіяння опіків;
- кидання предметів у бік жертви;
- загроза будь-якою зброєю та інше.

Отже, булінг є проявом насильства. Форма насильства у вигляді травлі, бойкоту, насмішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи – має назву булінг (від англ. Bully–хуліган, залякувати).

Досліджуючи питання шкільного булінгу у сучасному освітньому середовищі О. О. Барліт і А. Ю. Барліт у своїх працях надають наступне тлумачення терміну «булінг»: фізичне або психологічне насильство тривалого

характеру, спрямоване від однієї людини (групи осіб) на іншу людину (групу осіб) .

Грунтовне дослідження булінгу презентувала у своїй роботі І. Сидорук . Вона зазначила, що уперше термін булінг (з англ. ‘bully’ – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; ‘bullying’ – цькування, залякування, третирування) з’явився на початку 70-х рр. ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі. Проведений І. Сидорук аналіз наукових робіт дав їй можливість сформулювати такі основні риси булінгу, як систематичність; нерівність фізичних, психологічних і соціальних можливостей, які лежать в основі стосунків між жертвою й агресором, тобто агресор займає вище становище, ніж його жертва; взаємостосунки переслідувача й жертви; емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. а також те, що підґрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і дає можливість відмежувати булінг від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а під час булінгу жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Ще одна характерна риса булінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині.

Посилаючись на публікації Л. Волинець і Т. Дорошок, дослідниця зазначає, що серед причин булінгу в колективі зазначені вчені виділяють наступні: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо.

Серед іншого, представниця наукової спільноти пропонує шкільний булінг розділити на дві основні форми:

1). фізичний шкільний булінг – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хеппісліпінг;

2). психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать вербальний булінг (знарядям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); образливі жести або дії; залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь); ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»); пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»); ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви); кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо).

Наголошує, що основними механізмами розвитку булінгу є страх; заздрощі та конкуренція; неприйняття інакшості; бажання підпорядковувати когось власній волі; бажання витіснити когось із групи (колективу); бажання принизити іншого.

Також, І. Сидорук у своїй статті акцентує увагу, що незвичний для нашого сприйняття термін булінг тісно пов'язаний із такими поняттями, як насильство (застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може

чинити опір); панування, влада людини над людиною, агресія (дії, спрямовані на порушення фізичної і психічної цілісності людини або групи людей). Агресія органічно пов'язана із насильством. Поняття агресія ширше за поняття насильство, воно включає в себе поняття насильство, третирування (виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно, не зважати на чийсь думку), цькування (переслідувати кого-небудь різними нападками, клепами і т. ін., знущатися з когось). Усі ці поняття відображають різні аспекти такого явища, як булінг.

У своїх працях Л. І. Лушпай зазначає, що оксфордський словник англійської мови визначає булінг як розповсюджену шкільну проблему, яка полягає в тому, що деякі діти використовують свою силу, або вищий статус з метою принизити, налякати менших або слабших дітей. Ті, хто ініціює булінг називаються буллі. Додає, що багато англійських літературних художніх творів, де описано ситуації шкільного булінгу. Також, наголошує, що поняття «шкільний булінг» найчастіше ототожнюється із поняттями «агресія» і «агресивність». В побутовому, повсякденному розумінні, зазначає вона, слово «агресія» означає дії, спрямовані на порушення фізичної і психічної цілісності людини (або групи людей). Результатом агресивних дій може бути заподіяння матеріальної шкоди іншій людині, перешкоджання здійсненню намірів, реалізації інтересів іншої людини або, навіть, знищення іншої людини (людей). Основною характеристикою цього визначення є антисоціальний відтінок. По формі агресивні дії можуть бути різними: дитячі пустощі й ігри, підліткові конфлікти, бійки, тощо. Слово *aggredi* (латинське – агресивний) походить від слова *adgradi*, яке буквально означає *gradus* – крок, *ad* – на, тобто «наступати, рухатися». Перше значення словосполучення «бути агресивним» було «рухатися у напрямку цілі без зволікань, без страху і сумніву», зазначає дослідниця.

Також у її статті можна ознайомитися з визначеннями поняття «агресія» інших авторів. Наприклад, Р. Берон і Д. Річардсон у монографії «Агресія» визначають агресію як будь-яку поведінку, що містить в собі погрозу або

спричиняє шкоду іншим. Для визначення дії як агресивної, вона повинна містити в собі намір образити або скривдити, а не просто приводити до таких наслідків. Зазначають, що більшість авторів притримуються наступного визначення агресії: це будь-яка форма поведінки, метою якої є образа або заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Агресивність розглядається авторами як модель поведінки, а не як емоція, мотив чи установка. Дослідники розглядають агресію як людський прояв з одного боку, і як форму соціальної поведінки з іншого. Критерій «наміру» вважають обов'язковим для визначення агресії, що виключає будь-яку випадкову дію, яка супроводжується заподіянням шкоди. З іншого боку, це визначення не відноситься до діяльності хірургів, травматологів, стоматологів, педагогів і батьків, які карають дітей керуючись дисциплінарними цілями. Агресія має місце тоді, коли результатом дії (або дій) є негативні наслідки. Щодо науковця Д. Цілманн, то він обмежує вживання терміну «агресія» спробою заподіяти іншим тілесні або фізичні страждання, наголошує Л. І. Лушпай.

Сайт, що створений в рамках спільного проекту ЮНІСЕФ та МОН України містить наступні визначення: булінг (від англ. to bull – переслідувати) – небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили; булінг – це агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини, що супроводжується постійним фізичним і психологічним впливом.

Видавнича група «Шкільний світ» не залишилася осторонь: у 2019 році вона випустила два збірника, які містять наступні визначення:

Агресивна поведінка – це будь-які дії та вчинки, що передбачають заподіяння комусь або чомусь фізичної та психологічної шкоди.

Булінг – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки для заподіяння шкоди, щоб викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини; небажана агресивна поведінка

дітей шкільного віку, що призводить до цькування однієї дитини іншою дитиною чи групою дітей із метою приниження, залякування та демонстрування сили.

Булінг прямий – застосування до особи фізичного насильства, образливих висловлювань, псування речей, відбирання грошей, сексуально забарвлені коменти та жести, погрози тощо.

Булінг непрямий – поширення пліток і чуток, бойкотування, уникнення, маніпуляція дружбою.

Автори другого збірника [56] від видавничої групи «Шкільний світ» наголошують, що досі немає чіткого наукового визначення терміну «булінг». Саме поняття «булінг» деякі автори розуміють по-різному і дають різну кваліфікацію його видів, а саме:

Булінг визначають як:

Соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнає нападів від іншої людини (іноді декількох, але зазвичай не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпорадності й виключення з групи.

Сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля від індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації.

Поведінку, яку можна визначити як неодноразовий напад (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) тими, чия влада формально або ситуативно вища за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення.

До кампанії протидії булінгу долучилося й Товариство з обмеженою відповідальністю «Всеосвіта», яким було започатковано курс «Протидія шкільному насильству». Теоретична частина містить наступні визначення:

Булінг – це навмисна повторювана поведінка, яка проявляється у вигляді цькування, бойкоту, насмішок, дезінформації.

Булінг – від англ. bulli – хуліган, залякувати. Це навмисна повторювана поведінка, що проявляється у вигляді цькування, бойкоту, насмішок, дезінформації, знищення особистих, речей, побиття. Це небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили. Цей відносно новий термін означає старе як світ явище – дитячу жорстокість.

Булінг фактично є зменшеною копією терористичного акту.

На даний момент насильством вважають реальну дію чи загрозу умисної фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної дії, примусу з боку однієї особи до іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху .

У свою чергу, психологічна безпека освітнього середовища виражається в захищеності від насильства у взаєминах для всіх учасників освітньо-виховного процесу, тобто неприйняття учасниками вчинення насильницьких дій або пасивного спостереження щодо залякування, переслідування чи приниження інших. Нажаль, проведені українськими науковцями опитування показують, що в повному обсязі явище насильства з процесів навчання та виховання не викоренено. Навчальні заклади, стверджує О. О. Барліт, не тільки відіграють важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й є місцем, де вони досить часто зазнають насильства. Українські науковці визнають, що наразі булінг продовжує бути соціально небезпечним. Це пов'язано з тим, що він призводить до травмування психіки усіх його учасників й може стати причиною стійких психологічних порушень, різноманітних комплексів, а у вкрай жорсткому варіанті стати причиною виникнення соціально-небезпечних форм поведінки залежного, насильницького чи суїцидального характеру. Українські вчені стверджують: феномен булінгу не може припинитися сам по собі, він потребує втручання й роботи з ним. Стосунки між учнями, атмосфера в класі та в цілому в школі впливають не тільки на успішність навчання але і на психологічне здоров'я, соціальне благополуччя. Тому дітям необхідна підтримка з боку вчителів та

припинення булінгу з їхньою допомогою. Саме в цьому полягає актуальність запровадження антибулінгової програми, в рамках якої був розроблений та впроваджений психологічний семінар-тренінг з профілактики та попередження булінгу, який спрямований на працівників школи – вчителів, психологів, соціальних педагогів та адміністрацію.

Підсумовуючи розглянуту в цьому підрозділі проблематику, можна зробити такі висновки:

Перші системні дослідження феномена третирування учнів здійснили скандинавські фахівці аж у 70-х роках ХХ ст. Від 80-х; від 90-х років минулого століття цій проблемі почали приділяти велику увагу в інших країнах Західної Європи, а також у США, Австралії, Японії. Наукова література містить значну кількість визначень феномена насильства у освітньому середовищі, все частіше науковці у своїх працях використовують термін «булінг». В перекладі з англійської мови булінг (bullying) означає цькування, залякування, третирування. Ті, хто ініціює булінг, називаються буллер. Серед різновидів булінгу виокремлюють: вербальний (образливі прізвиська, поширення неправдивих чуток тощо); образливі жести чи дії; ізоляція («жертва» навмисно ізолюється, виганяється чи ігнорується частиною учнів або навіть усім класом); вимагання (грошей, їжі, різних речей, примушування щось вкрати); кібербулінг (із залученням мобільного зв'язку чи комп'ютерних технологій: через СМС чи соціальні мережі «жертві» надсилаються різні тексти, картинки, відео образливого або погрозливого характеру).

Масштаби проблеми булінгу (цькування) прикро вражають. Можливо це є наслідком того, що більшість людей протягом останніх років проживали в інформаційному потоці, пов'язаному з воєнними діями, насиллям, і з часом почали звикати до цього середовища, а також усвідомлювати, що насилля – дієвий засіб відстоювання власних інтересів.

Тому не є достатнім лише визнавати цю проблему та час від часу поверхнево цікавитися цим напрямом. Підтримуємо бачення тих науковців, які вважають головною проблемою протидії булінгу є те, що в свідомості

викладачів ще досі не сформовано уявлення про відповідальність у реалізації антибулінгових програм в учнівських колективах. У педагогів не сформовано уявлення, що проблема булінгу в освіті існує, а якщо є випадки агресії з боку учнів, то це проблема не тільки сімейного виховання, а й соціально-педагогічної роботи школи. Досліджуючи чинники булінгу, необхідно враховувати, що булінг як соціальне явище має соціокультурну обумовленість. Одним із найбільш значущих чинників, що викликають булінг – це наявність гендерних стереотипів. Враховуючи те, що діти не завжди можуть впоратися із наслідками булінгу, необхідна цілеспрямована педагогічна робота з протидії булінгу. Для цього необхідно у майбутніх викладачів формувати антибулінгову грамотність, яка полягає перш за все у володінні понятійним апаратом.

Незважаючи на збільшення кількості наукових публікацій із наведених в Концепції «Нова українська школа» проблем, викладачі закладів вищої освіти не завжди уявляють взаємозв'язок науково-педагогічної проблеми формування професійної компетентності педагога вищої школи в контексті антибулінгових програм.